सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन
विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

होमनाथ पौड्याल

क्याम्पस रोल नं. १०८

परीक्षा रोल नं. २१४००६१

त्रि.वि. दर्ता नं. : १३८११-८९

शैक्षिक वर्ष - २०६७/०६८

सुकुना बहुमुखि क्याम्पस

कोसीहरैंचा, मोरङ

२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)

कोसीहरैँचा, मोरङ

KOSHIHARAINCHA, MORANG

स्था.: २०४८

(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

☏ ०२१-५४५६१७

☏ ०२१-५४५७१७

फ्याक्स : ०२१-५४५७१७

सूचना बोर्ड सेवा १६१८०२१५४५७१७

E-mail: sukunac@yahoo.com

Web site: www.sukuna.edu.np

पत्र सङ्ख्या

चलानीनम्बर

विषय : मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र सिफारिस गरिएको सम्बन्धमा ।

श्री शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

कोसीहरैँचा, मोरङ

उपर्युक्त सम्बन्धमा यस क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) **शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन** (Ed.PM.598) का विद्यार्थी **होमनाथ पैड्याल** ले **शैक्षिक सुपरिवेक्षण** शीर्षकको शोधकार्य मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र परिवेक्षणमा गर्नु भएको र निजको शोधकार्य र शोध लेखनबाट म सन्तुष्ट रहेकाले उक्त शोधपत्र वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोधपत्र समावेश गरिएको मिति

इश्वी.सम्बत् : ....th 2017

....

खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल

शोध निर्देशक

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

SUKUNA MULTIPLE CAMPUS

(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)
कोसीहरैँचा, मोरङ
KOSHIHARAINCHA, MORANG
स्था.: २०४८
(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त)

☏ ०२१-५४५६१७
☏ ०२१-५४५७१७
फ्याक्स : ०२१-५४५७१७
सूचना बोर्ड सेवा १६१८०२१५४५७१७
E-mail: sukunac@yahoo.com
Web site: www.sukuna.edu.np

पत्र सङ्ख्या
चलानीनम्बर

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed.) **शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन** (Ed.PM.598) का विद्यार्थी **होमनाथ पैड्याल** ले **शैक्षिक सुपरिवेक्षण** शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफरिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र. स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	केशवराज भट्टराई	विभागीय प्रमुख	....
२.	खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल	शोध निर्देशक	....
३.		वाह्य परीक्षक	....

वाह्य परिक्षण गरिएको मिति :

इश्वी.सम्बत् :

प्रतिबद्धता

सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण शीर्षकमा तयार गरिएको प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत शैक्षणिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षमा EPM 598 लाई अनिवार्य शोध विषयको रुपमा राखिएको हुँदा यसै विषयलाई पुरा गर्न मात्र यो शोध पत्र तयार गरिएको हो । यो आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजन भन्दा अन्यत्र प्रस्तुत शोधपत्र दुरुपयोग नहुने र नगर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गर्दछु । यो शोध अध्ययन स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त सुचनाहरुलाई मान्यता प्राप्त सम्बन्धित साहित्य तथा सिद्धान्तहरु संग एकाकार गराइ व्याख्या विश्लेषण पश्चात निष्कर्षमा पुगि सुझाव सहित सम्पन्न भएको व्यहोरा समेत विश्वास दिन चाहन्छु ।

होमनाथ पौड्याल

कृतज्ञता

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको हो । एम.एड द्वितीय वर्षमा 'EPM 598' लाई अनिवार्य शोध विषयको रुपमा राखिएको हुँदा यसै विषयलाई पुरा गर्न सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको छ । शोध कार्य स्थलगत अध्ययनबाट प्राप्त सुचनाको आधारमा तयार पारिएकोले सम्बन्धित सरोकारवालहरुलाई यस सम्बन्धमा आवश्यक सुचना प्रदान गर्न समेत उपयोगी हुने आशा लिएको छु ।

शोधपत्र तयारीको सन्दर्भमा सुरुदेखि अन्त्य सम्म निरन्तर सल्लाह, सहयोग एवम् मार्ग निर्देशन गर्नुहुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गरु श्री खगेन्द्रप्रसाद लुइटेलज्यू प्रति हृदय देखी नै कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु । शोधको तयारीको क्रममा आइपरेका प्रशासनिक समस्याहरुको समाधानमा सहयोग गरी शोधकार्यका निम्ति शोध प्रस्तावनामा स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धान गर्ने अवसर दिनु हुने विभागीय प्रमुख श्री केशवराज भट्टराई ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

अनुसन्धानका लागि सुचना संकलनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने विद्यालयका प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, विद्यालय निरिक्षक, स्रोत व्यक्ति तथा अभिभावक ज्यूहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी आवश्यक साजसज्जा दिएर सहयोग गर्नु हुने मोर्डन कम्युटर सेन्टरका प्रोपाइटर योगेन्द्र दुलाललाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यो शोध कार्यमा हरतरहको सुविधा पुऱ्याउने जिवन संगिनी मैया देवी पौड्याल लगायत सम्पूर्ण आफन्तजन, मित्रजन, सहपाठी साथिहरु, शुभचिन्तक मानुभावहरुलाई हार्दिक धन्यवाद दिदै आफ्नो अटुट परिश्रमबाट तयार भएको यो शोधपत्र उपयोगी हुने छ भन्ने विश्वास गर्दछु ।

मिति - २०७३ /   /

होमनाथ पौड्याल

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन सामुदायिक विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण शीर्षकमा तयार गरिएको शोधपत्र हो । विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षणको वर्तमान अवस्था पत्ता लगाइ शैक्षणिक सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरु समाधान गर्न सुझाव सुझाउने उद्देश्यले यो अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ ।

शोध अध्ययनका क्रममा सुचना संकलन गर्न प्रश्नावली, मौखिक अन्तवार्ता अभिलेख अध्ययन जस्ता साधनहरुको उपयोग गरी प्राथमिक तथा सहायक स्रोतहरुबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई गुणात्मक तथा परिमाणात्मक सहितको मिश्रित ढाँचामा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रको रुपमा मोरङ जिल्लाको लेटाङ स्रोत केन्द्र अन्तर्गत लेटाङ भोगटेनी नगरपालिका भित्र रहेका सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरु र ती विद्यालयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, अभिभावक, विद्यालय निरिक्षक र स्रोत व्यक्तिहरुलाई कूल जनसंख्या मानी उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिबाट नमूना छनोट गरिएको छ ।

नमूना छनोटमा परेका व्यक्तिहरुबाट संकलित तथ्याङ्क तथा विद्यालय अभिलेखबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई व्याख्या विश्लेषण गरी प्राप्त भएको सूचनाका आधारमा विद्यालयहरुमा विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोत व्यक्तिबाट सुपरिवेक्षण कम भएको, सुपरिवेक्षण हुँदा पनि शिक्षकको कक्षा शिक्षणको अवलोकन नभइ प्रशासनिक पक्षमा मात्र सीमित हुने गरेको, प्रधानाध्यापकबाट सुपरिवेक्षणको दायित्व पूरा हुन नसकेको, विद्यालय व्यवस्थापन समिति पदाधिकारीहरुबाट ज्यादै कम सुपरिवेक्षण भएको तथा सुपरिवेक्षण सम्बन्धी ज्ञान कम भएको पाइयो । विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण कम हुने कारणहरुमा सुपरिवेक्षकहरु औपचारिकतामा मात्र सीमित हुनु, विद्यालय निरिक्षक तथा स्रोत व्यक्तिलाई आवश्यक पर्ने स्रोत साधनको कमी हुनु, कार्यसम्पादनका आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था नहुनु, राजनीतिक हस्तक्षेपका कारण स्वतन्त्र रुपले काम गर्ने वातावरण नहुनु, विद्यालय व्यवस्थापन समिति पदाधिकारी तथा अभिभावकलाई तालिमको अभाव रहनु जस्ता समस्याहरु रहेको पाइयो । अध्ययको क्रममा शैक्षणिक सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्न नीतिगत तहले शिक्षा ऐन तथा नियमावली परिर्वत गरी समय सापेक्ष बनाउनु पर्ने, कार्यन्वयन तहले नियमित सुपरिवेक्षण भए नभएको सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन गरी कार्यसम्पादनको आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनु पर्ने, स्थानीय सरोकारवालाहरुलाई शैक्षिक सक्रीय गराउनु पर्ने अनुसन्धान तहले स्थानिया समुदायको भुमिकाका बारेमा अध्ययन अनुसन्धान्न गर्नु पर्ने जस्ता सुझावहरु सुझाएको पाइयो ।

विद्यालयको शैक्षणिक सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरुलाई कम गर्न शिक्षा मन्त्रालयले शिक्षा ऐन तथा नियमावली परिर्वतन गरी समय सापेक्ष बनाउनु पर्दछ । शिक्षा ऐन तथा नियमावलीको प्रभावकारीरुपमा कार्यान्वयन गरेर दण्ड र पुरस्कारको माध्यमबाट सुपरिवेक्षकहरुलाई उत्प्रेरित गरीनु पर्दछ । विद्यालय सुपरिवेक्षण गर्ने जिम्मा लिएका व्यक्तिहरु वि.नि., स्रोत व्यक्ति, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति पदाधिकारीहरुले आफ्नो दायित्वलाई बुझेर कार्य गर्न आवश्यक हुन्छ ।

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

प्रतिवद्धता क

सिफारिस पत्र ख

स्वीकृति पत्र ग

शोधसार घ

कृतज्ञता च

विषयसूची छ

तालिका सूची ञ

चित्रसूची ट

सङ्क्षिप्त शब्दावली ठ

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याको कथन ५

१.३ अध्ययनको औचित्य ६

१.४ अध्ययनको उद्देश्य ७

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्न ७

१.६ अध्ययनको परिसीमा ७

१.७ प्रयोग भएका शब्दहरूको परिभाषा ८

परिच्छेद दुईः सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक सहित्यको पुनरावलोकन १०

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १२

२.३ पुनरावलोकनको उपादेयता १५

२.४ अवधारणात्मक ढाँचा १६

परिच्छेद तीन : अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि १८

३.२ अध्ययनको जनसंख्या, नमुना छनौट र नमुना छनौट रणनीति १८

३.३ अध्ययनको क्षेत्र १९

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू २०

  ३.४.१ प्राथमिक स्रोत २०

  ३.४.२ द्वितीय स्रोत २०

३.५ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू २०
३.५.१ प्रश्नावली २०
३.४.२ अन्तरवार्ता २१
३.४.३ अभिलेख अध्ययन २१
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २१
३.६ तथ्याङ्कको विश्वसनियता र वैधता २१
३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २१

परिच्छेद चार : नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण

४.१ विद्यालयमा शैक्षणिक सुपरिवेक्षणको. वर्तमान अवस्था २२
४.१.१ विद्यालय निरीक्षकबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण २२
४.१.२ स्रोत व्यक्तिबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण २५
४.१.३, प्रधानाध्यापकबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण २८
४.१.४. विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण ३०
४.२ विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरू ३२
४.२.१ विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका मुख्य समस्याहरू ३२
४.२.१.१ औपचारिकता मात्र पुरा गर्ने संस्कृतिको विकास ३४
४.२.१.२ राजनीतिक हस्तक्षेप ३५
४.२.१.३ नीतिनियमको पालना नगर्नु ३६
४.२.१.४ श्रोत साधन र क्षमतामा कमी ३७
४.२.१.५ कार्यव्यस्तता ३९
४.३ विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरु समाधान गर्ने उपायहरु ४०
४.३.१ विद्यालय सुपरिवेक्षणका समस्या समाधानका मुख्य उपायहरू ४०
४.३.१.१ पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था ४२
४.३.१.२ कडा नितिनियम बनाइ लागु गर्ने ४३
४.३.१.३ राजनीतिक हस्तक्षेपको अन्त्य ४३
४.३.१.४ योजनाबद्ध सुपरिवेक्षण ४४
४.३.१.५ श्रोत साधन र क्षमतामा अभिवृद्धि ४५
४.४ प्राप्तिको सारांश ४६

परिच्छेद पाँच : निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष ४८
५.२ सुझावहरु ४९
५.२.१ नीतिगत तह ४९

५.२.२ अभ्यास तह ५०

५.२.३ अनुसन्धान तह ५१

सन्दर्भ सामग्री **५२**

अनुसूचीहरू **I-IX**

तालिका सूची

तालिका नं.	विवरण	पृष्ठ
१	नमुना छनौटका विद्यालयहरू	१९
२	विद्यालय निरिक्षकबाट भएको निरिक्षणको अवस्था	२३
३	विद्यालयमा विद्यालय निरिक्षकद्वरा शैक्षणिक सुपरिवेक्षण	२४
४	स्रोत व्यक्तिबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण	२६
५	स्रोत व्यक्तिबाट विद्यालयको सुपरिवेक्षण	२६
६	प्रधानाध्यापक बाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण	२८
७	प्रधानाध्यापकबाट गरिएको कक्षा अवलोकन	२९
८	विद्यालय व्यवस्थापन समिति पदाधिकारीबाट भएको विद्यालय सुपरिवेक्षण	३१
९	विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका मुख्य समस्याहरु	३३
१०	सुपरिवेक्षकसँग रहेको गुण/ क्षमताको स्थिति	३८
११	विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्ने मुख्य उपाय	४१

चित्रसूची

चित्र नं.	विवरण	पृष्ठ
१	प्रधानाध्यापकबाट गरिएको कक्षा अवलोकन	२९
२	विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका मुख्य समस्याहरु	३३
३	सुपरिवेक्षकसँग रहेको गुण/ क्षमताको स्थिति	३९
४	विद्यालय सुपरिवेक्षणमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्ने मुख्य उपाय	४२

सङ्क्षिप्त शब्दावली

मा.वि.	: माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स.	: गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	: जिल्ला शिक्षा कार्यालय
जि.शि.अ.	: जिल्ला शिक्षा अधिकारी
प्रा.वि.	: प्राथमिक विद्यालय
प्र.अ.	: प्रधानाध्यापक
नि.मा.वि.	: निम्न माध्यमिक विद्यालय
वि.व्य.स.	: विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.नि.	: विद्यालय निरीक्षक
रा.शि.प.यो.	: राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना
शि.अ.सं.	: शिक्षक अभिभावक संघ
न.पा.	: नगरपालिका
ले.भो	: लेटाङ्ग भोगटेनी
UNESCO	: United Nation Educational Scientific and Cultural Organization
IIEP	: Institute of International Educational Planning